

ORIOI BOHIGAS A ANDORRA

Hi ha biografies sense les quals és impossible entendre l'evolució d'una societat. En el cas de la **Barcelona** del darrer mig segle la figura d'**Oriol Bohigas i Guardiola** es cabdal. Intel·lectual clarividient i combatiu cap dels temes relacionats amb la Cultura li eren aliens. Sense pèls a la llengua no va deixar de dir la seva en infinitat d'articles, llibres i entrevistes¹. Llegendària és, per exemple, la seva repulsa a la continuació de la **Sagrada Família de Gaudí** amb el cèlebre epítet de "mona de pasqua".

I no només va participar en el debat públic sinó que es va implicar directament assumint càrrecs i prenent decisions que van transformar la seva ciutat sense perdre la *joie de vivre*². A nivell urbanístic el pas per l'**Ajuntament de Barcelona**, primer en la direcció de l'àrea (amb Narcís Serra, 1980-1984), posteriorment com a conseller en ple projecte olímpic (amb Pasqual Maragall, 1984-1991) i finalment com a regidor (1991-1994) van permetre el desenvolupament del famós "**model Barcelona**". Aquest mètode, copiat a tota Europa, apostava per deixar les teories i la lentitud dels plans d'urbanisme per passar a l'actuació directa, sobre tot en les àrees descuidades -allò que va definir com "monumentalitzar la perifèria"-, augmentant la qualitat de vida de la gent i, de retruc, cohesionant la ciutat i l'orgull dels seus habitants.

Pel que fa a l'arquitectura el prestigi actual de la producció catalana deu molt a la seva tasca. Va fundar el **Grup R**³ d'arquitectes (1951), els premis **FAD** d'arquitectura i disseny (1958) i la revista **Arquitectura Bis** (1974) amb la voluntat de reprendre el camí de la modernitat truncada pel franquisme. Com a exemple significatiu tenim la carta que va dirigir a **Mies van de Rohe**, al 18 de juny de 1956, per proposar-li la reconstrucció del paradigmàtic pavelló alemany de l'**Exposició Universal de Barcelona de 1929** com a exemple per les noves generacions. Aquest va contestar el 30 de gener següent des de Chicago amb sorpresa i alegria proposant-li dibuixar-lo de nou ja que el projecte original havia desaparegut⁴. Malauradament el mestre germànic no el va veure construït però Bohigas no va deixar d'insistir fins aconseguir que es bastís al 1986 sota la direcció **Ignasi de Solà Morales, Cristian Cirici i Fernando Ramón**.

També va incidir en la formació de les noves generacions d'arquitectes com a professor (des de 1964), Catedràtic de Projectes (de 1971 fins a 1977, tot i que que entremig va ser expedientat pel franquisme) i posteriorment com a direcció de l'Escola

¹ Serra d'Or, Destino, Avui, Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, Arquitecturas bis, Casabella, Quaderns, Croquis, La Vanguardia, el País, etc.

² Bohigas formava part dels fills de la burgesia il·lustrada barcelonina que van voler viure la modernitat europea des d'una actitud lúdica en ple franquisme. Amb altres joves de procedència diversa completaran un grup heterogeni amb la creativitat i l'oci com a divisa, batejats per l'escriptor Joan de Sagarra com la *gouche divine*, amb epicentre a la discoteca Boccaccio d'Oriol Regàs, el carrer Tusset i la Costa Brava. Entre ells hi havia escriptors com Félix de Azúa, José María Carandell, Ana María Moix, Terenci Moix, Jaime Gil de Biedma, José Agustín Goytisolo i Rosa Regàs; arquitectes com Óscar Tusquets, Ricardo Bofill i Elsa Peretti; cantants com Guillermina Motta, Raimon i Serrat; fotògrafs com Colita, Xavier Miserachs i Oriol Maspons; models com Teresa Gimpera o Isabel Gil Moreno de Mora; editors com Jorge Herralde, Esther Tusquets o Beatriz de Moura; gent del cinema com Gonzalo Herralde, Gonzalo Suárez, Joaquim Jordà, Serena Vergano, Román Gubern i Vicente Aranda; humoristes com Perich i filòsofs com Eugenio Trias. Amb l'arribada de la democràcia el grup es desfarà i cadascú es centrarà en la seva carrera professional del que la gran majoria excel·liran.

³ En la carta que va dirigir a Mies van de Rohe per demanar-li la reconstrucció del seu pavelló va definir el grup R com: grup d'arquitectes avançats d'Espanya, però principalment de Barcelona. Sembla que la R derivava de Restauració de la Modernitat (J. Gracia, *Un Maestro de Arquitectos*, El país, 18.03.2006).

⁴ O. Bohigas, *Epistolario, 1951-1994* (2005).

d'Arquitectura de Barcelona (1977-1980) període en el que va refer els plans d'estudis i va atraure a figures de la talla internacional com **Josep Lluís Sert** i joves professionals com **Ignasi de Solà-Morales**, **Rafael Moneo**, **Alfons Milà**, **Federico Correa**, **Joan Margarit** o filòsofs com **Rubert de Ventós** o **Eugenio Trias**. En l'àmbit de la promoció cultural tampoc va deixar de treballar com demostra la fundació de l'**editorial 62**, de la que va ser president entre 1975 i 1999, la presidència de la **Fundació Miró**, de 1980 a 1988, així com de l'**Ateneu Barcelonès**, de 2003 a 2011. Tot plegat ha estat reconegut amb importants guardons tan a nivell espanyol com europeu⁵, al que cal sumar l'estima de la professió com ja ha quedat palès enguany al posar el seu nom a la nova biblioteca de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona.

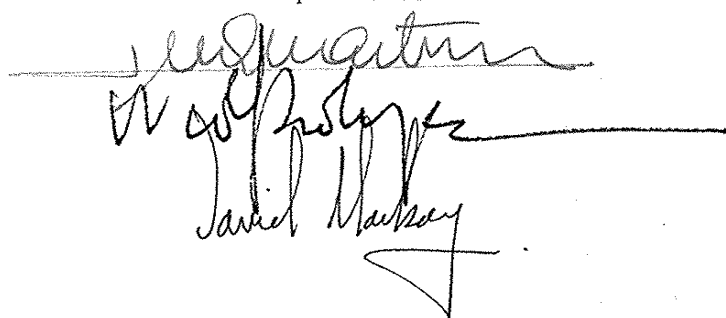
Dinar d'alguns membres del grup R amb el cèlebre historiador Nikolaus Pevsner en un dels populars *xiringuitos* de la Barceloneta (desapareguts amb la remodelació olímpica) cap a mitjans anys 50. D'esquerra a dreta: Pevsner, Gili, Sostres, Bohigas, Martorell, Mascaró i Moragas (vitivius.com.br).

La seva obra com a arquitecte i urbanista la va desenvolupar des de l'estudi **MBM** arquitectes, acrònim de **Martorell, Bohigas i Mackay**⁶. Amb el primer es va associar al 1951 i amb l'anglès una dècada després, convertint-se en un dels estudis de referència a nivell espanyol. MBM ha estat reconegut amb més de mig centenar de premis de diferents països europeus⁷ i, en el cas d'Espanya, amb deu premis **FAD**.

⁵ Com la Medalla d'Or al Mèrit Artístic de la Ciutat de Barcelona (1986), la Medalla d'Urbanisme de l'*Académie d'Architecture* de Paris (1988), la Medalla d'Or de l'Arquitectura del *Consejo Superior de los Colegios de Arquitectos de España* (1990), Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1991), Premi ciutat de Barcelona (1999), Medalla Francesc Macià de la Generalitat de Catalunya (2006), *Premio Nacional de Arquitectura* del govern d'Espanya (2008), Premi Nacional de Cultura de Catalunya (2011).

⁶ David Mackay va traspasar el 13 de novembre de 2014 a l'edat de 81 anys.

Els arquitectes

De d'alt a baix la signatures de Martorell, Bohigas i Mackay (MBM) al final de la memòria de l'ampliació de Santa Eulàlia d'Encamp.

Les obres andorranes

La relació de l'estudi MBM amb Andorra es circumscriu al darrer quart del segle passat. Primer puntualment amb les converses pel nou Santuari de Nostra Senyora de Meritxell (1973-74) i amb les indicacions al grup guanyador del projecte de vivendes de la CASS a Prada Casadet (1983). Després, ja amb projectes concrets com la remodelació de l'entorn de l'església de Sant Martí de la Cortinada (1983-84), l'ampliació de l'església de Santa Eulàlia d'Encamp (1987-89) i el Centre Cívic i Esportiu d'Ordino (1992-1996). Curiosament totes són obres de caràcter públic relacionades amb l'administració que no van anar acompanyades, tot i el renom de l'equip, d'encàrrecs privats.

D'esquerra a dreta David Mackay, Josep Maria Martorell i Oriol Bohigas en dues fotografies de Leopoldo Pomés amb mig segle de diferència.

- **Santuari de Nostra Senyora de Meritxell**

L'any 1972 un incendi destrueix quasi totalment el Santuari d'origen romànic de Nostra Senyora de Meritxell. Com ens ha comentat l'arquitecte **Pere Aixàs**⁸, passada la commoció inicial el **Consell General** li proposarà a ell i a **Albert Pujal** estudiar la reconstrucció. Poc després, i donat la transcendència de l'edifici, el Consell va pensar

⁸ La documentació conservada al Consell General ho confirma.

que seria bo comptar amb arquitectes de renom aconseguint que els catalans **MBM** i **Ricard Bofill**⁹ acceptessin l'encàrrec.

Els primers esbossos proposaven una intervenció monumental que s'estenia a banda i banda de la vall, molt més enllà del terreny del que disposava el Consell al costat del Santuari destruït. Segons Aixàs tot just després de la reducció del projecte al nou temple, MBM deixar de participar.

Bofill amb les mans lliures van poder experimentar amb el *Post modern* que desenvoluparà de forma intensa en la seva etapa francesa. Curiosament l'enginyer que calcularà tots els grans edificis gals de Bofill serà el perpinyanenc **Yves Serra**¹⁰ que va conèixer Andorra gràcies a Aixàs.

TALLER DE ARQUITECTURA RICARDO BOFILL
BOHIGAS, MARTORELL, MACKAY.
AIXAS i PUJAL

Encapçalament de la carta que envia al Consell General l'equip inicial del projecte de Meritxell: Ricardo Bofill, Oriol Bohigas, Josep Martorell, David Mackay (BMB), Pere Aixàs i Albert Pujal. En ella es fa unes indicacions urbanístiques de l'entorn de Meritxell per tal de preservar-lo fins a tenir enllestit l'avant-projecte. (Carta del 25 de juny de 1973, registre d'entrada de data 2.07.1973 nº 205-A).

- **Vivendes de la CASS**

Pere Aixàs tornarà a coincidir amb **Bofill** i **Bohigas** en el concurs de vivendes de la Caixa Andorrana de Seguretat Social (CASS) a Prada Casadet d'Andorra la Vella.

L'any 1983 l'equip andorrà **Grup Taure** format pels arquitectes **Pere Aixàs**, **José Luís Orobítg**, **Aleix Dorca** i **Alfons Valdés** conjuntament amb els aparelladors **Josep Maria Farré** i **Marcel·li Valdés** va guanyar el concurs que havia impulsat la **CASS** sobre un pla d'ordenació d'en Bofill¹¹.

La **CASS** va voler assegurar el tret i demanar a **Bohigas** que avalués el projecte. **Aixàs** explica com van anar al despatx de **MBM** a Barcelona i com van suportar l'examen de l'arquitecte català. Certament per algú com **Aixàs** que ja comptava amb dos premis **FAD** (1976 i 1982) no devia ser gaire divertit que el tractessin com un passerell.

⁹ Antoni de Moragas també va ser contactat però no participarà en les converses amb el grup d'arquitectes barcelonins i andorrans.

¹⁰ Yves Serra és quelcom a vindicar a la vista dels elogis tant dels arquitectes amb els que va treballar com dels deixebles andorrans.

¹¹ Informació facilitada per l'arquitecte Pere Aixàs.

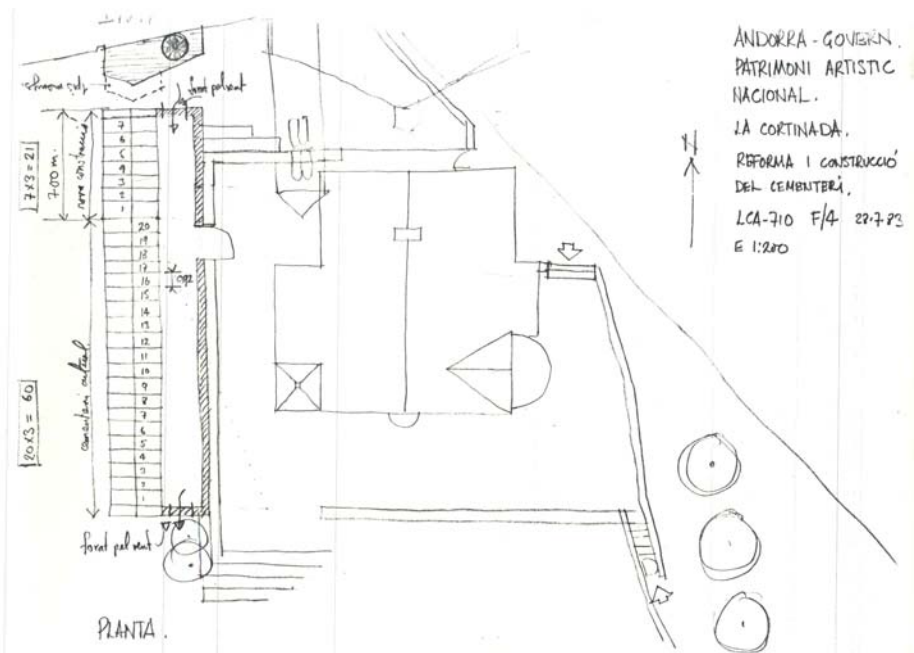
Vista posterior del conjunt de Prada Casadet a Andorra la Vella (Antoni Vallejo en flickr)

- **Entorn de l'església de Sant Martí de la Cortinada (1983-1984)**

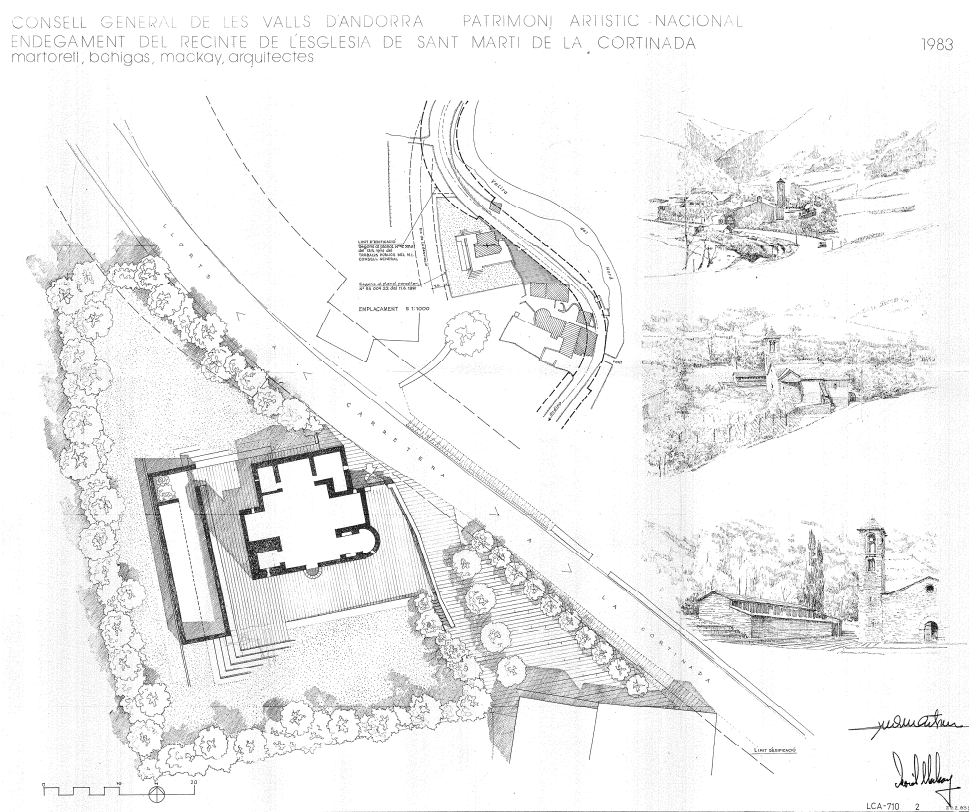
El primer projecte de MBM a Andorra va ser l'*endegament del recinte de Sant Martí de la Cortinada*¹² per encàrrec del **Consell General** després de què s'aprovés la variant viària de ponent. Recordem que la carretera secundària al pas per la Cortinada s'encaixa entre l'església i el riu sense possibilitats d'eixamplament, fet que complicava el trànsit durant l'hivern.

El desdoblament projectat afectava la sagrera del temple alhora que el deixava isolat. Per això es va pensar, amb bon criteri, que calia endegar l'entorn. **MBM** va proposar un projecte contingut amb materials i referències locals. L'obra més important va ser un contenidor que a ponent tancava una filera de nínxols i que apartava l'església de la variant. La resta van ser intervencions de caràcter paisatgístic: una tanca i arbrat perimetral, un zona d'aparcament, una modulació del terreny clos amb zones semi pavimentades marcant trajectòries, etc.

¹² Trobem molt encertat el mot *endegament* que vol dir: *acte i efecte d'endegar*. I endegar: *comprendre, arreglar* (Diccionari català-valencià-balear). Comprendre abans d'actuar hauria de ser quelcom obligatori quan parlem de patrimoni.

Croquis de la idea base sobre la que es desenvoluparà el projecte d'endegament de l'església de Sant Martí. En ell podem veure ja totes les intencions que recollirà la proposta final. Es tracta d'una representació que demostra un bon domini del dibuix a ma alçada i una gran seguretat en el que es vol explicar.

Una de les làmines del projecte de MBM per l'església de la Cortinada. De les coses que més sorprenent dels projectes de MBM és la seva qualitat gràfica amb quantitat d'informació a totes les escales, des de les vistes generals, a les plantes passant pels detalls. Són làmines no tan sols explicatives sinó amb una forta càrrega estètica per si soles. En aquest cas manca la signatura de Bohigas a baix a la dreta. Plànol que devem als serveis tècnics del ministeri d'Ordenament.

- **Ampliació de l'església de Santa Eulàlia d'Encamp (1987-1989)**

Intervenir en un monument és quelcom que fa respecte, ja que es tracta d'elements fonamentals de la cultura dels pobles. En el cas de l'església Santa Eulàlia d'Encamp es va procedir a una ampliació que va transformar radicalment la seva fisonomia i, per tant, els seus valors¹³.

L'església que va arribar a finals del segle XX era el resultat de diferents etapes constructives¹⁴ on destaquen, per sobre de tot, dues importants intervencions sobre l'edifici romànic. La primera, d'època barroca, va ampliar lateralment la nau afegint, a més, dues capelles. La segona, de principis del segle passat, desfà la capçalera romànica per fer-ne una de nova, que retornava la simetria perduda al segle XVII. De pas, els paraments interiors es modifiquen amb l'arrebossat de les parets i la introducció d'un fals sostre de fibrociment.

Vista de la façana de migdia de l'església abans de l'ampliació de finals del segle XX. Es pot veure encara el cementiri del costat de tramuntana

A finals del segle XX es va pensar en augmentar la capacitat del temple i, alhora, dotar-lo de nous espais eclesiàstics i socials. S'encarregarà el projecte a **MBM** que prendrà dues grans decisions: per un costat aprofitar el buit deixat pel trasllat del cementiri per soterrar tots els espais complementaris i, per l'altre, tornar a escapçar l'església per allargar la nau fins al límit del solar. L'extensió de la nau es fa sota el mateix perfil de la coberta però amb grans finestrals sobre murs de formigó que modifica radicalment la percepció de l'església. Segons diran en la memòria¹⁵:

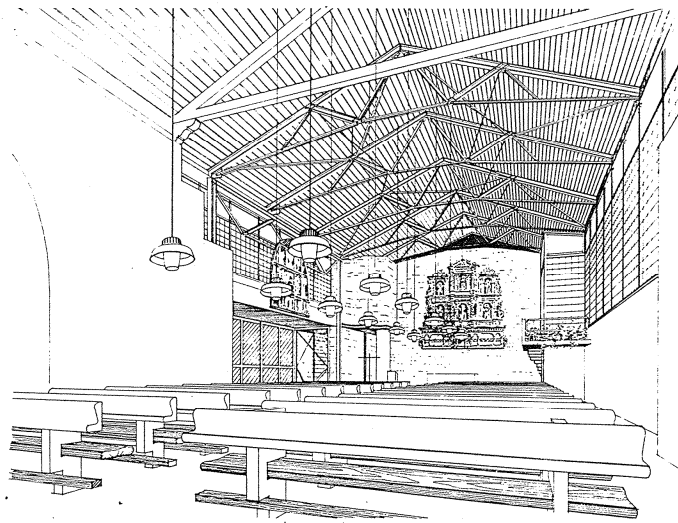
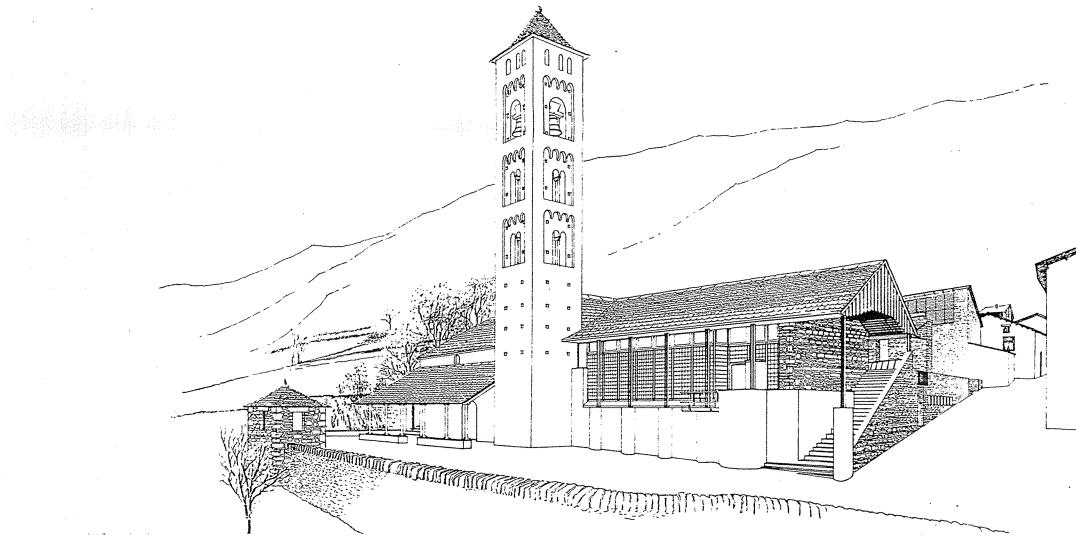
Per evitar mimetisme del romànic i per valorar el que és realment vell i històric, la nova construcció adopta materials propis de la cultura actual i segueix així la tradició dels segles passats, en els quals cada època manifestava la seva cultura. A l'interior de

¹³ Tal Com indica la normativa internacional la base de la restauració arquitectònica són els valors que atresora el monument i la seva transmissió a les generacions futures. La millor mètode que coneixem al respecte és el Sistema Objectiu de la Restauració Monumental de José Luís González Moreno-Navarro i Albert Casals de la UPC.

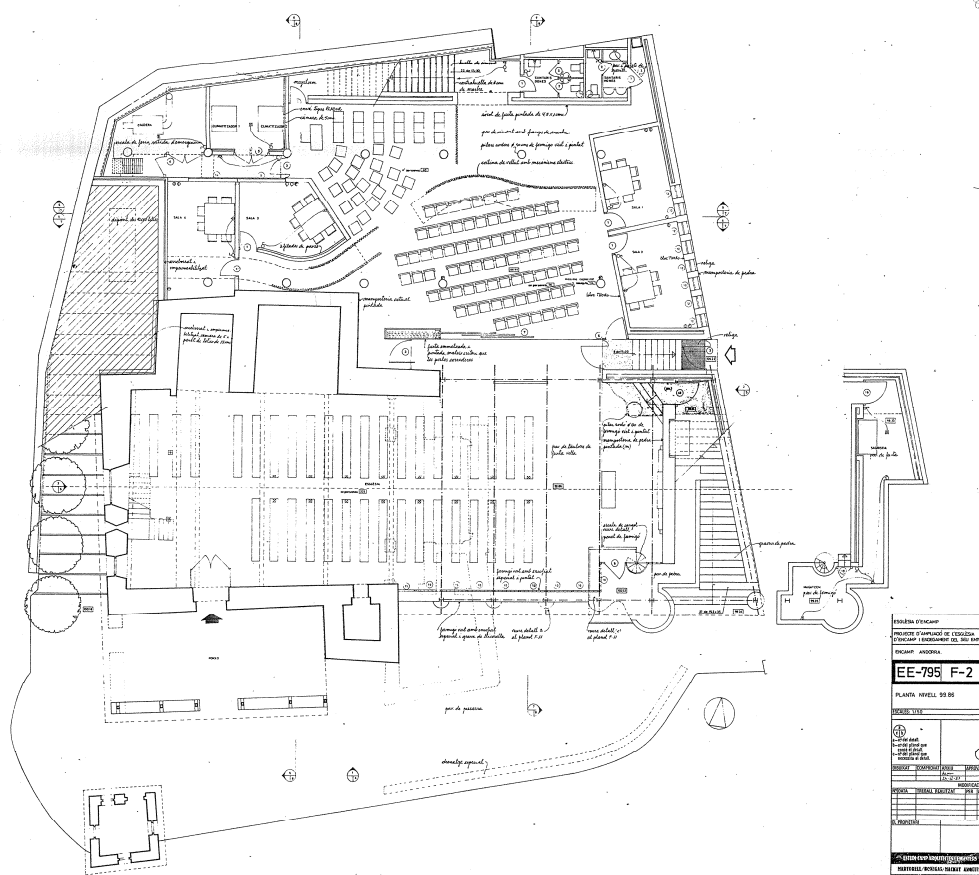
¹⁴ Veure M. Juan, X. Llovera, X. Saló i V. Miño en el capítol Evolució de l'edifici del llibre Santa Eulàlia d'Encamp, evolució història d'un edifici, segles IX-XX. (1989)

¹⁵ Aquesta explicació forma part del projecte i també de l'apartat II.7.2. Les obres del 1987-1989 del llibre Santa Eulàlia d'Encamp citada abans.

l'església encara es fa més evident el contrast entre el nou i el vell a causa de la quantitat de llum natural de la part nova. La característica del romànic és l'ús dominant dels murs massissos i dels finestrals petits, mentre que la part moderna és l'ús dominant de les finestres que donen llum a l'àrea de l'altar.

Perspectives del projecte d'ampliació de l'església de Santa Eulàlia. Es pot veure com canviar la percepció de l'espai tant a l'exterior com a l'interior. Vistes que devem als serveis tècnics del ministeri d'Ordenament.

Planta completa de l'ampliació de l'església de Santa Eulàlia. Els plànols de MBM són de gran riquesa gràfica amb una exhaustiva informació constructiva. Plànol que devem als serveis tècnics del ministeri d'Ordenament.

• Centre Cívic i Esportiu d'Ordino (1992-1996)

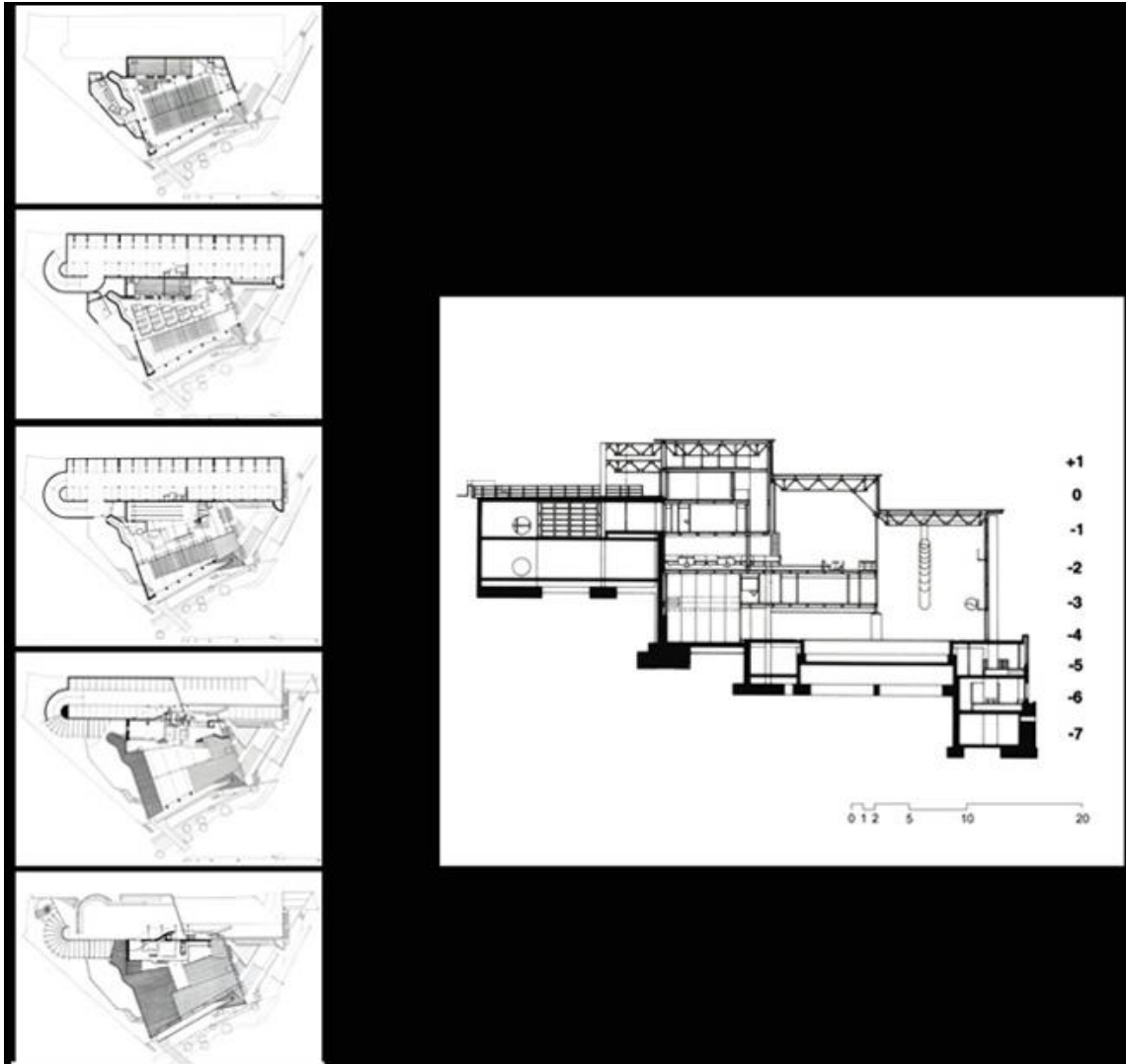
Amb el desplaçament de la carretera general del centre d'**Ordino**, per passar-la al límit de ponent del casc antic, el poble va guanyar en qualitat de vida alhora que es va generar una nova façana urbana. La variant, però, creava un efecte estrany a l'estar penjada sobre el riu.

Calia endreçar la nova vista del poble i es va pensar en situar un equipament públic per davant del desdoblament.

Foto d'Ordino de principi del segle XX quan la carretera general encara passava pel centre del poble.

La seva situació i dimensions com a primer pla del poble obligava a pensar-lo bé sabent que al darrera hi havia un dels nuclis antics més ben conservats del país presidit per l'església de Sant Corneli i Sant Cebrià.

Les diferents plantes del centre esportiu superposades començant per la planta del carrer, a baix, fins a la darrera planta sobre el terreny inferior, a dalt. Al costat secció (mbmarquitectes.cat).

Tots aquests elements estaven presents en la ment de **MBM** com va quedar recollit en la memòria del projecte¹⁶:

La solució proposada parteix de la consideració dels valors urbans i paisatgístics dels volums construïts, que esdevenen sòcol de la façana general del poble des de l'accés per la carretera d'Andorra la Vella. Tots els elements construïts es produeixen per sota del nivell de la carretera, sense interferir per tant les vistes sobre el casc antic.

Els volums edificats constitueixen una sèrie esglaonada de cobertes a dos aigües desplegades en forma de vano que s'inicien paral·leles a la carretera i giren fins adaptar-se a la directriu del riu. Totes les cobertes seran de pissarra d'acord amb les de les cases i bordes del poble.

Al vèrtex format per la carretera i el riu es produeix un desnivell salvat actualment per un mur de 14 m d'alçada. Aquest projecte proposa el gir d'aquest mur en ventall com a prolongació de la geometria de la planta de l'edifici desdoblant-lo per formar 3

¹⁶ Memòria que hem pogut consultar a l'Arxiu de l'Hble. Comú d'Ordino.

plantes orientades cap a la vessant oberta a la vall, destinades a plaça, zona de jocs i repòs. Al nivell inferior d'aquest sistema de plans, a la vora del riu i el nivell de base de l'edificació, es produeix una plaça terrassada utilitzada per actes culturals i populars.

Per sota d'aquest nivell es proposa la recuperació del passeig a la vora del riu, comunicat amb la plaça amb un sistema d'escales

Fotografia frontal de centre esportiu amb l'església de Sant Corneli i Sant Cebrià la fons (mbmarquitectes.cat). Podem veure el joc de cobertes a dos aiguavessos que cerquen adaptar-se a la fisonomia local.

Escaldes-Engordany, 20 de novembre del 2017

T. +376 869 558 - www.enricdilme.com

Av. Fiter i Rossell 109 • local 2

AD700 Escaldes-Engordany • Andorra